

تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه عباس صفوی

اندیشه، گرده‌برداری و مشروعیت در متون تاریخی عهد صفویه

شعله. ای. کوبین

مترجم

دکتر منصور صفت گل

دانشیار تاریخ - دانشگاه تهران

۱۳۸۷

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۹۲۸

شماره مسلسل ۵۹۳۳

Quinn, Sholeh Alysia

کوئین، شعله آلیسیا
تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه عباس صفوی: اندیشه، گردهم‌برداری و مشروعیت در
متون تاریخی عهد صفویه / شعله، ای. کوئین؛ مترجم منصور صفت‌گل. — تهران: دانشگاه
تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۸۷.
ص. ۲۴۳. — (انتشارات دانشگاه تهران: شماره ۲۹۲۸).

ISBN 978-964-03-5816-0

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
Historical writing during the reige of Shah Abbas
عنوان اصلی:
: ideology, imitation and ..., 2000.

کتابنامه: ص. [۲۱۷] - ۲۳۰.

نمایه.

تاریخ -- روش‌شناسی. ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق. -- تاریخ‌نویسی.
ایران -- تاریخ‌نویسی -- تاریخ -- قرن ۱۰ - ۱۱ ق. صفت‌گل، منصور، مترجم. دانشگاه
تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.

۱۳۸۷
۱۵۱۴۸۵۸

۹۵۵/۰۷۱۰۷۲

DSR ۱۱۷۶ / ۲
شماره کتابشناسی، ملر.

عنوان: تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه عباس صفوی

تألیف: شعله، ای. کوئین

ترجمه: دکتر منصور صفت‌گل

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۸۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

ISBN 978-964-03-5816-0

شابک: ۵۸۱۶ - ۰۳ - ۹۶۴ - ۹۷۸

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مترجم است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۳۵۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: www.press.ut.ac.ir

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

فهرست مطالب

الف	مقدمه
ث	سپاسگزاری
ح	سپاسگزاری مترجم
۱	بخش ۱: تاریخ‌نویسی
۳	۱. مقدمه
۵	سلسله صفویه: یک گزارش تاریخی مختصر
۶	تاریخ‌نویسی صفوی
۶	ویژگیهای این پژوهش
۷	تاریخ‌نویسی صفوی و تاریخ‌نویسی اسلامی
۹	ساختار یک وقایع‌نگاری عصر صفوی و تحقیقات معاصر
۱۲	ساماندهی و روش‌شناسی
۱۵	۲. وقایع‌نگاریهای عصر شاه عباس یکم
۱۶	الگوهای پیش از صفویان
۱۶	صفوةالصفاء
۱۶	روضةالصفاء
۱۷	الگوهای صفوی ۱: وقایع‌نگاریهای عصر شاه اسماعیل (سنت هرات)
۲۰	الگوهای صفوی ۲: وقایع‌نگاریهای عصر شاه تهماسب (دربار قزوین)
۲۳	وقایع‌نگاریهای عهد شاه عباس یکم
۲۸	مکاتب تاریخ‌نویسی صفوی
۳۰	تحول وقایع‌نگاریهای صفوی ۱: از تواریخ جهانی تا تواریخ سلسله‌ای
۳۳	تحول وقایع‌نگاریهای صفوی ۲: مسأله تقلید
۳۵	بخش ۲. گزین برداری در تاریخ‌نویسی صفوی: اندیشه و مشروعیت

۳۷	۳. تاریخ‌نویسی دیباچه‌های متون صفوی
۳۷	تقلید و نوآوری در وقایع‌نگاریهای صفوی
۴۰	دیباچه‌ها؛ مبانی ساختاری
۴۵	دیباچه‌های روزگار شاه عباس یکم
۶۶	نتایج
۶۹	۴. تاریخ‌نویسی خاستگاه صفویان
۷۲	رؤیاهای شیخ صفی‌الدین
۸۴	بازنگریهای شیعی در روایات مربوط به بنیانگذاران صفویه
۹۰	شیخ صفی به مثابه یک مجدد
۹۳	نسب نامه صفویان
۹۶	مشروعیت تیموری: شیوخ صفوی و ارتباط با تیمور
۱۰۰	رونویسی و الگوهای تاریخی
۱۰۱	نتایج
	بخش ۳. تاریخ‌نویسی غیر تقلیدی در متون صفوی:
۱۰۳	اندیشه و مشروعیت در ماجرای یعقوب خان
۱۰۵	۵. شاه عباس و یعقوب خان ذوالقدر
۱۰۶	روش‌شناسی تاریخی صفویه: گزارش رویدادهای معاصر
۱۰۹	پیشینه تاریخی رویداد
۱۱۰	مرحله یکم: گناهان کبیره یعقوب خان و ورود او به قلعه اصطخر
۱۲۶	مرحله دوم: خروج یعقوب خان از قلعه
۱۳۲	مرحله سوم: دیدار با شاه عباس و اعدام یعقوب خان
۱۳۸	نتایج
۱۴۱	بخش ۴. مقایسه‌ها و نتایج
۱۴۳	۶. میراث تاریخ‌نویسی صفوی
۱۴۵	تاریخ‌نویسی مغولان هند
۱۵۰	صفویان و گزارش رؤیاها در متون تاریخی هند

فهرست ----- خ

میراث تاریخ‌نویسی صفوی: تاریخ‌نویسی افشاریان	۱۵۴
۷. نتایج	۱۵۹
پیوستها	۱۶۳
۱- تعلیقاتی بر فهرستهای نسخه‌های خطی برگل / استوری	۱۶۳
۲- روایات مربوط به رؤیاهای شیخ صفی	۱۶۹
پی نوشتها	۱۷۵
کتابشناسی	۲۱۷
نمایه	۲۳۳

مقدمه

پژوهش درباره تاریخ‌نویسی دوران صفویه (۱۷۲۲-۱۵۰۱/۱۱۳۵-۹۰۷) مورخان را با مسائلی منحصر به فرد روبرو می‌کند. از جمله این مسائل می‌توان به مشکلاتی چون شناسایی منابع و وجود یا فقدان پژوهش‌های جدید درباره تاریخ‌نویسی ایرانی به‌طور عام و تاریخ‌نویسی در عهد صفویه به‌طور خاص، اشاره داشت. افزون بر آن، با اینکه سلسله صفوی یکی از مهم‌ترین سلسله‌های ایرانی بود که بیش از دو سده حکومت کرد، هنوز بسیاری از متون تاریخی این دوران تصحیح و چاپ نشده‌اند.^۱ نسخه‌های خطی متعددی وجود دارند که منحصر به فرد هستند و فقط در یک کتابخانه نگهداری می‌شوند و به دیگر نسخه‌ها به‌سختی می‌توان دسترسی پیدا کرد. شماری از متون چاپ‌شده، تحقیقاتی انتقادی نیستند و تعدادی دیگر یا نمایه ندارند یا ناقص‌اند.^۲ هم‌چنین هیچ فهرست جامع روزآمدی از متون تاریخی عهد صفویه وجود ندارد. افزون بر این، همچنان متون جدیدی کشف شده و در ایران منتشر می‌شوند، در حالی که در هیچ یک از منابع کتاب‌شناسی بین‌المللی نامی از آنها نیست.^۳ در پژوهش‌های جدید مربوط به این موضوع به ابهاماتی چون تاریخ‌گذاری، تالیف و حتی وجود بعضی از مهم‌ترین این متون اشاره شده است.^۴

افزون بر مسائل مرتبط با منابع دست اول، پژوهش‌های جدید یا آنچه مربوط به این حوزه است، نیز سبب طرح مسائلی قابل توجه می‌شود. مطلوب من این بود که پژوهش کنونی را بر بنیاد تحقیقات پیشین سامان دهم. تحقیقاتی که می‌شد هم درباره تاریخ‌نویسی صفوی و هم درباره سلسله‌های حاکم بر ایران پیش از صفویان باشد. متأسفانه در این زمینه، به جز یک مقاله درباره خاستگاه‌های تاریخ‌نویسی تیموریان (که پیش از صفویان حکومت داشتند) و تعداد اندکی تحقیق خاص که بر یک یا دو متن تأکید داشته‌اند، مطلب دیگری نوشته نشده است. تاکنون هیچ پژوهش جامعی که به‌طور اختصاصی به تاریخ‌نویسی ایرانی پرداخته باشد، انجام نشده است.^۵

روی هم رفته، مورخ در چنین شرایطی با زمینه‌ای تازه روبه‌روست. عرصه این پژوهش گسترده است و درباره آن تحقیقی صورت نگرفته است، از این‌رو من خویشتن را در موقعیت

رشد برانگیزی یافتیم که عضوی از نخستین نسلی باشم که درباره جنبه‌های مختلف تاریخ‌نویسی صفوی، استنتاج‌هایی مطرح کرده‌اند. این موضوع، گرچه فضل تقدیمی ایجاد می‌کند، دشواری‌هایی نیز به همراه دارد. برای نمونه می‌توان به این موضوع اشاره داشت که چون در ادوار اولیه تاریخ‌نویسی تحقیقی صورت نگرفته است، برای من دشوار بود که پژوهش کنونی را بر تحقیقات دیگران استوار کنم و از این راه زمینه ارتباط این پژوهش را با پژوهش‌های همکاران دیگر، در طول سده‌ها فراهم سازم.

پژوهش کنونی آخرین و قطعی‌ترین تحقیق درباره تاریخ‌نویسی صفویه نیست و موضوع‌های زیادی در این زمینه باقی‌مانده که امید می‌رود دیگران به آنها بپردازند. با وجود این، متونی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند، متون اصلی مربوط به گسترش و درک چگونگی ساختن و اشاعه تاریخ در دوره‌ای حساس از تاریخ ایران به شمار می‌روند. قصد من این است که جنبه‌هایی از تاریخ‌نویسی ایرانی را روشن و راهکارهایی برای پژوهش درباره آنها عرضه کنم، راهکارهایی درباره اینکه چگونه باید این متون را خواند تا بتوان بیشترین اطلاعات را از آنها به دست آورد. در عین حال، این پژوهش بر آن است که در زمینه موضوع‌های انتقادی مربوط به تاریخ‌نویسی در ایران عصر صفوی نیز سهم باشد.

هدف پژوهش حاضر پاسخ به این پرسش است که در ایران عهد صفویه، تاریخ چگونه نوشته می‌شد؟ درک این مطلب مشکل است که چرا موضوعی تا بدین پایه مهم، اینچنین از سوی چندین نسل از پژوهشگران مورد غفلت و بی‌اعتنایی قرار گرفته است. از ویژگی‌های عصر صفوی، همانند دیگر عرصه‌های تاریخ ایران در اوایل دوره جدید، کمبود اسناد و مدارک آرشیوی است. به همین دلیل پژوهشگران، به‌ویژه باید تا حد زیادی به متون تاریخی رسمی و غیر رسمی درباری متکی باشند. برای اینکه بتوان از این متون به درستی استفاده کرد، باید ابتدا درباره چگونگی تالیف آنها اطلاعاتی داشت. در فصل‌های بعدی این پژوهش به جنبه‌های متعدد این پرسش اساسی پرداخته خواهد شد. بررسی من نشان می‌دهد که بخش‌های فراوانی از این متون، تا حد زیادی گریته‌برداری هستند. البته به این موضوع نیز اشاره می‌کنم که مورخان اطلاعاتی خاص را به این متون می‌افزودند، زیرا آنان آثار خویش را با تاکید بر قواعد تاریخ‌نویسی صفوی پدید می‌آوردند. به این موضوع خاص در فصل‌های بعد خواهم پرداخت.

از سوی دیگر این نکته را توضیح می‌دهم که مورخان این دوره چگونه و در پی روبه‌رو شدن با تغییر دریافت‌های مربوط به مشروعیت صفویان، تاریخ اولیه‌ی خاندان صفویه را به منظور انعکاس دیدگاه‌های جدید، بازنویسی کردند. مانند آنچه درباره‌ی پیوند میان شاه عباس و تیمور مطرح شد. مورخان عهد صفویه، این دیدگاه‌های متغیر را در روایت وقایع معاصر خویش گنجانیدند. نتایج پژوهش کنونی، زمینه‌ای برای بررسی دیگر دوره‌های تاریخ‌نویسی ایرانی فراهم می‌آورد. همچنین این نتایج زمینه‌ای را برای بررسی تاریخ‌نویسی در مناطقی دیگر مانند عثمانی و هند که سنن آنها با ایران مشترک بود، فراهم می‌سازد. امیدوارم همه‌ی کسانی که به مباحث تاریخ‌نویسی یا استفاده از متون در پژوهش‌هایشان دلبستگی دارند، پژوهش کنونی را سودمند بیابند.

سپاسگزاری

مبنای پژوهش کنونی، رساله دکتری من در دانشگاه شیکاگو است. در خلال یک رشته از سمینارهایی که درباره تاریخ ایران پیش از دوره جدید و با تأکید بر دوران حاکمیت مغولان، تیموریان و صفویان برپا شد و نیز طی گذراندن کلاس‌هایی درباره قرائت متون تاریخی تیموری، به موضوع تاریخ‌نویسی ایرانی علاقه‌مند شدم. این کلاس‌ها را استاد راهنمای رساله ام، پروفیسور جان. ای. وودز^۱ برگزار می‌کرد. بنابراین شایسته است که نخست صمیمانه از پروفیسور وودز سپاسگزاری کنم، زیرا بدون تشویق، محبت، کمک و دوستی او هرگز قادر به انجام این پژوهش نبودم. همچنین از دیگر اعضای هیأت مشاوران این رساله، پروفیسور جان آر. پری^۲ و فرد ام. دونر^۳ که راهنمایی‌های با ارزشی داشتند، بسیار سپاسگزارم. نیز از پروفیسور حشمت مؤید و فاروق مصطفی برای کلاس‌هایشان در زمینه زبان و ادبیات سپاسگزارم.

افراد متعددی از مؤسسه‌های گوناگون در زمینه‌های مختلف این پژوهش به من کمک کردند. بروس کریگ (Bruce Craig) کتاب شناس خبره خاورمیانه، مدتی دراز، حتی پس از فارغ التحصیلی من، مشوقم بود و راهنمایی‌هایی سودمند داشت. با اجازه او، من توانستم از میکرو فیلم‌ها و دیگر منابع موجود در کتابخانه رجنستاین (Regenstein Library) در دانشگاه شیکاگو که یکی از بهترین مجموعه‌های منابع تحقیقی درباره ایران را در جهان در اختیار دارد، بهره‌برداری کنم. گروه تاریخ دانشگاه اوهایو فضایی علمی برای من ایجاد کرد که طی آن توانستم چندین سال به تجدید نظر در رساله دکتری خویش پردازم. مایلم صمیمانه از آن فیدلر (Ann Fidler) که برگزارکننده سمینار «تحقیقات جاری» (Work in Progress Seminar) در گروه تاریخ بود، تشکر کنم، زیرا بخشی از این کتاب را در این سمینار عرضه کردم. از همه شرکت‌کنندگان در این سمینار که دیدگاه‌های خویش را درباره این بخش مطرح کردند، صمیمانه تشکر می‌کنم. معصومه فرهاد و دیگر کارکنان در

1 - John E. Woods

2 - John R. Perry

3 - Fred M. Donner

Smithsonian Freer Gallery of Art و Arthur M. Sackler Gallery از سر لطف مرا در دستیابی به تصویر سر لوحه مندرج در این پژوهش کمک کردند. انجمن پژوهش‌های ایرانی و مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه کمبریج به من اجازه دادند تا از مقالاتی که در مجله *Iranian Studies* (1996) و نیز در مجموعه: *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society* منتشر شده بود، استفاده کنم. این مقالات با دگرگونی‌هایی در فصل‌های سوم و چهارم این پژوهش آورده شده‌اند.

افزون بر اشخاص و مؤسسه‌هایی که پیشتر از آنها یاد کردم، شمار زیادی از همکاران و دوستان به گونه‌های مختلف که ذکر آن طولانی می‌شود، به من یاری رساندند. از اینکه برای پرهیز از طولانی شدن مطلب نامشان در اینجا ذکر نمی‌شود، از آنان پوزش می‌خواهم. داوران مهمان، کاترین بابایان و میشل مزاولی، متن اولیه این رساله را خواندند که از اظهار نظرهایشان تشکر می‌کنم. از کیتی لوئیس (Kathy Lewis) به دلیل کمک‌های فنی ارزشمندش و از جف گراثوول (Jeff Grathwohl) مدیر انتشارات دانشگاه یوتا که امکان چاپ این کتاب را فراهم کرد، سپاسگزارم. بسیاری از مطالب مندرج در این کتاب را طی چندین سال با ارنست تاکر (Ernest Tucker) مورد بحث قرار دادم. او متن اولیه را خواند، پیشنهادهای سودمندی داد و حامی و مشوق این پژوهش بود. ویلیام هنوی (William Hanaway) از سر لطف فصل سوم این رساله را مطالعه کرد و نظرهایی درباره آن داد. نیز از اشخاص زیر به دلیل پشتیبانی، تشویق و راهنمایی‌هایشان که گاه فراتر از چارچوب‌های تاریخ‌نویسی ایرانی بود، سپاسگزارم: شهریار عدل، بسیمه بزرگان، حمید سمندری، محمد توکلی طرقی و

Juan Cole, Stephen Dale, Elton Daniel, Sarah Frasier, Adam Jacobs, Katherine Jellison, Denise Jorgens, Todd Lawson, Paul Losensky, Robert McChesney, Charles Melville, Giorgio Rota, Mike Schneider, Miriam Shadis, Natalie Smith, Mark Stein, Anil Trivedi, John Walbridge.

البته مسئولیت همه خطاها و سهوهای موجود در این کتاب بر عهده من است. بیان من از ادای سپاس نسبت به خانواده ام، خواهرم لاله و پدر و مادرم به دلیل همه مهربانی‌ها، تشویق‌ها و از خودگذشتگی‌هایشان، قاصر است. بدون یاری آنها این کتاب هرگز نوشته نمی‌شد. چهره درخشان در این میان Stephen Lambden است که نمی‌توانم چنان که شایسته اوست، از وی سپاسگزاری کنم.

سپاسگزاری مترجم

تاریخ‌نویسی ایرانی در روزگار صفویان هنوز چنانکه باید و شاید مورد بررسی‌های همه‌سویه قرار نگرفته است. البته در این موضوع اندک تک‌نگاری‌های سودمندی نوشته شده است، اما این پژوهش‌ها جنبه‌های گوناگون این موضوع مهم را آنچنان که باید و شاید روشن نمی‌سازند. پژوهش خانم کوپین نیز گرچه فقط بر بخشی از موضوع، یعنی تاریخ‌نویسی صفوی تا روزگار شاه عباس یکم متمرکز است، راهگشای پژوهش‌های بعدی خواهد بود. امیدوارم پژوهش من درباره تاریخ‌نویسی روزگار صفویان از دوران شاه عباس یکم تا برآمدن افشاریان به زودی در دسترس پژوهشگران قرار گیرد. پس از آن دوره‌ای کامل از بررسی درباره این موضوع در دسترس خواهد بود.

از خانم کوپین که از سر لطف متن کتاب را در اختیارم قرار دادند، بسیار سپاسگزارم. بایسته است از دوستان عزیزم آقایان علی کالیراد، شهرام غلامی و مهدی حسینی نقی‌آباد تشکر کنم که با حوصله متن ترجمه را نمونه‌خوانی کردند. به ویژه از آقای حسینی سپاسگزارم که با دقتی در خور توجه متن را خواندند و خطاهایی را یادآور شدند. صفحه‌آرایی چشم‌نواز کنونی، حاصل ذوق و دقت دوست عزیزم آقای صادق حیدری‌نیا است که با سلیقه خاص خویش این کار را انجام دادند صمیمانه از او سپاسگزارم. از آقای استواری همکار محترم مؤسسه چاپ و انتشارات که با شکیبایی و دقت متن کتاب را ویرایش کردند، تشکر می‌کنم. همسر خانم سوسن اصیلی سهمی عمده در فراهم آوردن زمینه و فراغت برای این ترجمه داشتند و افزون بر آن ضمن خواندن متن، لغزش‌های آن را یادآور شدند. از ایشان سپاسگزارم. سرانجام از پسرم سپهر سپاسگزارم که با وجود خردسالی کم کم به تاریخ دچار می‌شود. او با حوصله کودکانه خویش مرا به انجام آن تشویق می‌کرد. بخشی از ترجمه این کتاب در دوره فرصت پژوهشی من در ژاپن و به هنگامی صورت گرفت که با موافقت دانشگاه تهران و دعوت دانشگاه مطالعات خارجی توکیو، سالی را در این شهر به سربرد. فضای پژوهشی و محیط صمیمانه مؤسسه مطالعات زبان‌ها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا در این دانشگاه فراغتی برایم فراهم آورد تا ترجمه این کتاب به انجام رسد. از دوستان عزیزم آقایان پروفسور کوییچی هانه‌دا و دکتر کوندو نیوآکی، استادان این مؤسسه که سبب‌ساز این فراغت بودند صمیمانه سپاسگزارم.

منصور صفت‌گل

توکیو - آذر ۱۳۸۴